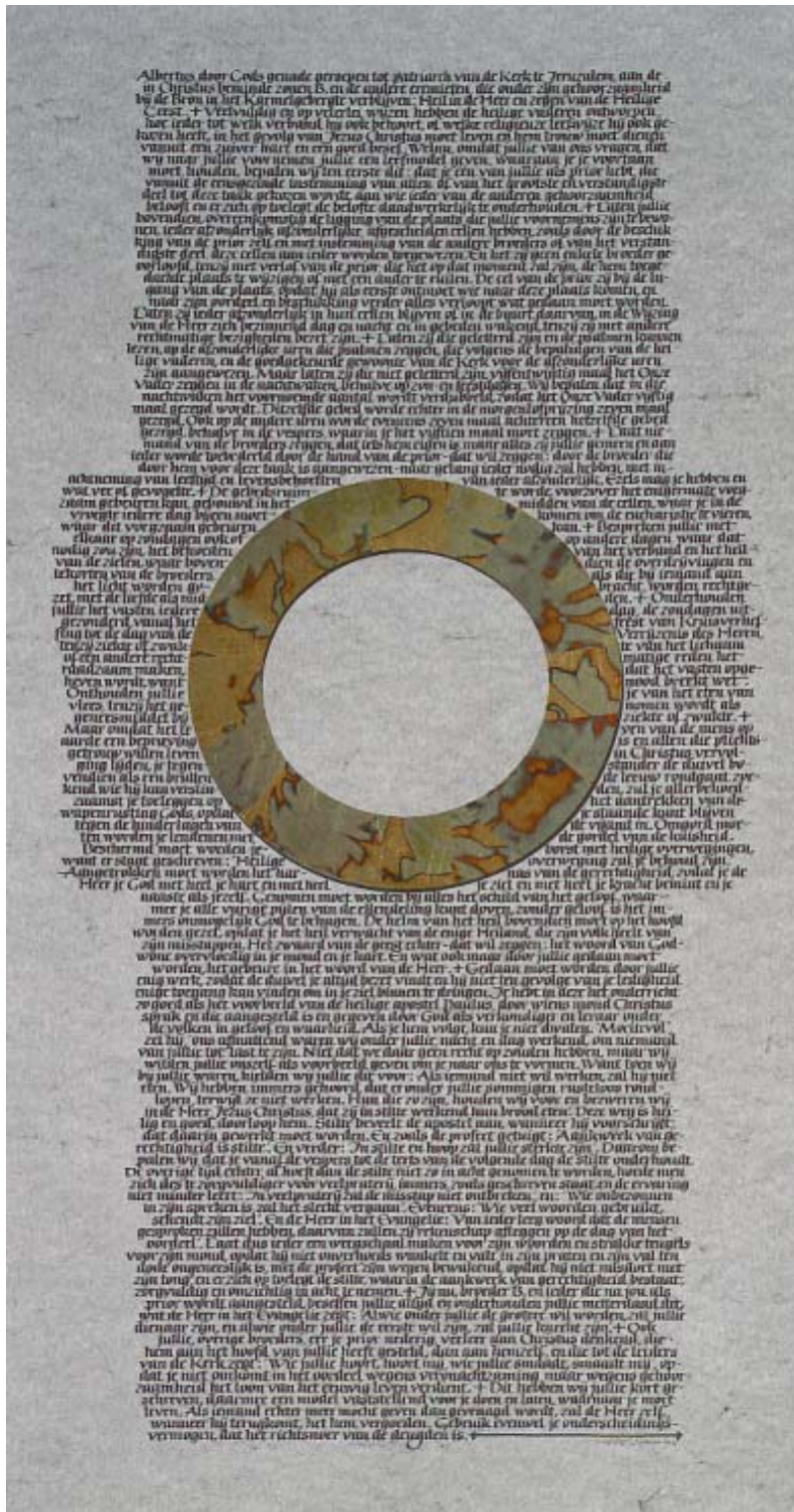

Carmel en Karmel in gesprek over Waarde(n)gericht Leren

bijeenkomst brede werkgroep Waardegericht leren – 13 november 2012

vooraf 1

Ontstaan van de Karmelorde

De Orde van de Karmelieten, ook wel geheten de Orde van de broeders van Onze Lieve Vrouw van de Berg Karmel, is in eerste instantie een religieuze orde van mannen. De oorsprong van de orde ligt bij een groepje, dat rond 1200 in het Karmelgebergte woonde.

Dat gebergte is eigenlijk een bergrug van ongeveer 30 kilometer lang en een tiental kilometers diep. Het is te vinden in het noorden van Israël, tegen de Middellandse Zee aan; de huidige stad Haifa ligt in het Karmelgebergte.

De kluizenaars die daar woonden waren veelal afkomstig uit Europa. Ze waren óf als pelgrim óf als soldaat mee gekomen met de kruisvaarders; in het laatste geval om het geboorteland van Jezus te bevrijden van de Islam. Deze kluizenaars probeerden te leven in het voetspoor van de eremieten die al eeuwen op de Karmel woonden en die zichzelf 'zonen van Elia' noemden. Ze wisten zich geïnspireerd door zijn spiritualiteit. Ze sloten daarmee aan bij een heel oude traditie, - waarvan een neerslag te vinden is in het eerste en tweede boek Koningen. Deze traditie vertelt, dat de profeet Elia [ongeveer 850 v. Chr.] samen met zijn profetenleerlingen woonde in de eenzaamheid van de Karmel. De naam van een van de bronnen in het gebergte verwijst naar dit gezelschap: de bron van Elia bestaat nog steeds.

Waarschijnlijk huisden deze kluizenaars in hutten en grotten en in een enkel geval in een stenen huisje. In ieder geval leefden ze allemaal op zichzelf, apart van elkaar. Ze waren echte eremieten. Ze zorgden zelf voor hun eten en drinken. Daarvoor waren ze aangewezen op wat de natuur hen verschafte. Wel kwamen ze regelmatig bijeen om te bidden. Daarvoor hadden ze op een centrale plek een kapelletje gebouwd ter ere van Maria. Ook dat kapelletje is er nog steeds, zij het in de vorm van een ruïne.

Deze bewoners van de Karmel, - deze groep kluizenaars heeft ergens tussen 1206 en 1214 aan bisschop Albertus van Jeruzalem gevraagd om een soort leefregel voor hen te schrijven, - een statuut zouden wij nu misschien zeggen. Ze wilden een hechter verband met elkaar. Ze wilden in de samenleving en de kerk van toen graag een officiële erkenning als gemeenschap. Daarvoor was het nodig, dat ze een leefregel hadden. Albertus heeft toen voor hen zo'n leefregel geschreven. Dat is de Regel geworden die wij - met enkele wijzigingen - nog steeds hebben en waar generaties karmelieten en karmelietessen van hebben geleefd.

vooraf 2

Kan de spiritualiteit van de Karmel een bijdrage leveren aan het gesprek over *'Waardegericht Leren'* dat de Stichting Carmel College (SCC) al enige jaren voert? Deze vraag is mij voorgelegd door een werkgroep, bestaande uit Silvia Goossens, Franciska Soepboer en Bert Kozijn. Op 12 juli hebben wij een eerste verkennend gesprek gevoerd. Belangrijke punten uit dat gesprek zijn:

- er is een nieuw samengestelde brede werkgroep in het leven geroepen die op een nieuwe wijze naar het thema 'waardegericht leren' wil kijken.
- de leden van de brede werkgroep is gevraagd de nota 'Rapportage rondje langs de scholen: gesprekken over waardegericht onderwijs, februari 2012' van commentaar te voorzien en daarbij vijf vragen als leidraad te gebruiken:
  - herbronning, waar komen we vandaan en wat betekent dat mogelijk voor wie we willen we zijn?
  - is er een balans te vinden tussen bedrijfsmatige organisatie en meervoudig waardenperspectief?

- kunnen we de bedrijfsvoering van de scholen afstemmen op het gunnen van kansen aan de leerlingen?
- vanuit welke waarden worden collectieve activiteiten opgezet?
- is er meer gemeenschappelijkheid mogelijk in de invulling van het vak levensbeschouwing?

Aan mij is gevraagd om te proberen hedendaagse taal te vinden voor waarden die de spiritualiteit van de Karmel vertegenwoordigen en daarover in november (13-11-2012) aanstaande met de brede werkgroep van gedachten te wisselen.

Uitgangspunt

Als uitgangspunt voor mijn beschouwing neem ik de visuele interpretatie van de Karmelregel (zie eerste bladzijde) en de uitleg daarvan zoals die gemaakt zijn door de kunstenaar en kalligraaf Arie Trum; deze interpretatie is binnen de nationale en internationale Karmel algemeen herkend en erkend als een boeiende weergave van onze spiritualiteit. Eerst wil ik aan de hand van een interview met Arie Trum het proces proberen te beschrijven dat leidde tot zijn visuele interpretatie. Daarna zal ik proberen aan de hand van de Karmelregel een aantal waarden te beschrijven die een verbinding zouden kunnen betekenen tussen Carmel en Karmel.

De visuele interpretatie van de Karmelregel van Arie Trum

Arie Trum zegt in een interview over zijn visuele interpretatie van de Karmelregel het volgende. “De spiritualiteit van de Karmelregel is m.i. niet in een beeld te vangen. Dan toch alleen maar tekst? Nee, ook dat kan niet”, zegt hij. “Bij het lezen en herlezen van de Regel krijg ik niet het gevoel dat ik alleen maar met letters, woorden en regels te doen heeft. Een karmelleven bestaat niet uit ‘regel’ alleen.” Tot zover de woorden van Arie Trum. Ik zal wat hij zegt in zijn interview verder op mijn manier proberen over te brengen.

In zijn hoofd ontstaan voortdurend beelden en beeldsymbolen; één beeld komt voortdurend terug: het beeld van een open ruimte, van een plaats in het midden van de tekst van de Regel. Dat beeld wordt gaandeweg steeds belangrijker en essentiëler. Daar moet hij dus blijkbaar iets mee gaan doen. Hij voelt steeds sterker dat hij blijkbaar een *midden* moet creëren, *plaats* maken, *ruimte* scheppen. Desnoods moet hij de lopende geschreven tekst ervoor onderbreken. Dan voelt hij dat hij dat ‘midden’ moet omsluiten door een cirkel, een gesloten ronde vorm, zonder einde, zonder begin. “Het einde van de reis vormt het begin van onze schreden”, zegt hij. Dit omsloten midden moet dan ook geen gewoon midden worden. Het moet een stralend midden worden, een springlevend midden, een ruimte die uitnodigt: een ruimte die uitnodigt naar het Geheim van het leven te gaan, de *ruimte van God, van een Onnoembare Aanwezigheid... de ruimte van Wezer... van Hem die vanuit Zijn Wezen tegen iedere mens zegt: jij mag er zijn, wees er...* Dat midden moet hij dus vorm geven als een heilig midden. Daarom verguldt hij die cirkel met het edelste wat hij heeft: *goud*, het oeroude symbool van het Goddelijke. Zo maakt hij in het midden een open ruimte, een cirkel met een open, lege binnenruimte, een cirkel die je kunt ervaren als een doorgang, een poort die naar het leven voert... in de ogen van Arie Trum het leven zoals dat aan het *licht* komt in Jezus van Nazareth.

In de verantwoording door Arie Trum van zijn visualisering valt mij op dat hij in zijn zoeken naar de kern van de Karmelregel niet begint bij de basiselementen, de grondstructuren die bepalend zijn voor de architectuur van het Karmelleven, maar direct doorstoot naar de open ruimte, het bijna niet in te vullen ‘midden’ van de tekst. Hij citeert daarbij elders in zijn verantwoording een uitspraak van de dichter Martinus Nijhoff: “Lees maar, er staat niet wat er staat...”. En hij vervolgt dan: “De gekalligrafeerde tekst van de Regel vormt een eenheid, een structuur, een weefsel. Een weefsel kenmerkt zich door samenhang, waardoor het niet uiteen valt. De structuur behoedt het verband.”

Deze structuur, dit weefsel leidt naar een open ruimte die in eerste instantie verborgen lijkt. Voor Arie Trum is de open ruimte een kerngegeven binnen de Karmelspiritualiteit. Voor hem is het in de Regel beschreven leefvorm er op gericht om in het concrete leven van elke dag ruimte te maken voor de werking van God, het Geheim, de Onvoorwaardelijke, de Onnoembare, Hij-die-heeft-gezegd-Ik-zal-er-zijn-voor-jou.

Arie Trum is in zijn interpretatie van de Karmelregel getroffen door een traditie, de Karmelitaanse traditie, die ik ook teruglees in de stukken van de SCC die ik voor de voorbereiding op deze dag heb ontvangen van de werkgroep. In die stukken lees ik dat ook Carmel in iedere mens een werkzame relatie vermoedt met God en vanuit die relatie om aandacht vraagt voor *'heel de mens, iedere mens en alle mensen'*, *'de mens centraal, respect, zorg voor elkaar'* (zie Koers 2014, p.4 en Rapportage, p.4)

Waarden die Carmel en Karmel verbinden

Ik wil nu met deze interpretatie van de Karmelregel in mijn achterhoofd, - een interpretatie die ik graag volg en die grotendeels zijn oorsprong vindt in het boek van Kees Waaijman "De mystieke ruimte van de Karmel", - een aantal waarden schetsen die je karmelitaans zou kunnen noemen en die van belang kunnen zijn voor het project *Waardengericht Leren*.

Het perspectief van de 'open ruimte'

Als je kijkt naar de manier waarop de leefregel van de Karmel omgaat met voorschriften en regelingen dan zie je dat ze, waar dat kan, geschreven zijn naar de menselijke maat. Meerdere keren wordt er voor gepleit om regelingen en afspraken niet als 'gesloten' of 'afsluitende' bepalingen te hanteren. Regelingen en voorzieningen zijn noodzakelijk maar ze worden niet als absoluut beschouwd. De menselijke maat is belangrijk. Het geheel van de Regel getuigt van een zekere eenvoud. Je leest geen pretenties. Wel passie. Arie Trum zei dat hij in de spiritualiteit van de Karmel iets van een doorgang bespeurt, een poort die naar het leven voert, noemt hij het. Hij spreekt van een springlevend midden, een ruimte die uitnodigt, een ruimte die uitnodigt naar het Geheim van het leven te gaan. Dat is zijn passie.

Wat is dan dat Geheim van het leven? Ik vind dat terug in de missie van de Carmel waar staat dat aandacht wil geven aan *'heel de mens, iedere mens en alle mensen'* en *'de mens centraal, respect, zorg voor elkaar'*. Ik vind dit ook terug in het interview met Kees Waaijman in het jubileumnummer van de Carmel waar hij zegt dat het zowel in de Carmel met een C als die met een K uiteindelijk gaat om liefde, liefde voor de gewone mensen, en – waar het om de schoolgemeenschap gaat – om liefde voor de leerling. En liefde kun je niet vastleggen. Je kunt er wel naar verwijzen. Je kunt het vermoeden als dé drijfveer achter bijna alles wat we doen. Dat is wat Arie Trum volgens mij in de Karmelregel en in de traditie van de Karmel heeft gezien als hét midden, hét centrale punt, de bron, de spil: liefde. Onvoorwaardelijke liefde, liefde met een goddelijk karakter. Vandaar dat goud om het midden.

De paters die de aan de oorsprong van de SCC staan hadden daar iets van, van die liefde. Niet allemaal zo uitdrukkelijk verwoord, maar ze hadden het wel. En de meesten zonder pretenties. Maar wel met passie. Passie voor *'heel de mens, iedere mens en alle mensen'*. De mens stond ook voor hen centraal, en vandaar ook die grondwaarden van respect en zorg voor elkaar. Dat geldt dan iedere mens in uw organisatie, van leerlingen, medewerkers op alle niveaus tot de directie toe. Geen geslotenheid, geen starre afspraken en regelingen, maar willen vasthouden dat er altijd meer is dan je vastlegt.

Aandacht voor de individuele persoon: een verantwoordelijkheid van de gemeenschap

De Regel van de Karmel heeft het enkele keren uitdrukkelijk over de zorg voor de individuele persoon. Er is een hoofdstukje in de Regel dat aandacht besteedt aan de manier waarop de gemeenschap met haar bezit zou moeten omgaan. Daar vóel je de zorg die de gemeenschap dient te hebben voor ieder lid. De gemeenschap moet er voor zorgen dat ieder krijgt wat hij of zij nodig heeft. En dat dient te gebeuren, staat er, op een persoonlijke manier. Niet anoniem. Niet door een regeling af te spreken. Maar door een persoon. Door de broeder die de gemeenschap voor die taak heeft aangewezen. Iemand van de gemeenschap dus. Dat persoonlijke en tevens eigene, - dat geeft aan de zorg en de aandacht een dimensie van gunnen: iemand mag er zijn, zijn of haar wordt het bestaan gegund, het handelen van de gemeenschap wordt op een persoonlijke wijze gestuurd door wat je liefde zou kunnen noemen... ik zie dat als een vorm van onvoorwaardelijke liefde.

Misschien bent u nu wel nieuwsgierig naar hoe het er staat: "aan ieder worde toebedeeld door iemand die voor deze taak is aangewezen voor zover ieder behoeft met inachtneming van leeftijd en noodzakelijkheden van ieder afzonderlijk."

Omgekeerd wordt er ook aandacht gevraagd voor de verantwoordelijkheid van ieder afzonderlijk voor de gemeenschap

De Karmelregel spreekt minstens drie keer uitdrukkelijk over deze verantwoordelijkheid. Het al eerder genoemde hoofdstukje over het bezit begint met 'Laat geen van de broeders iets zijn eigendom noemen'. In de traditie van de Karmel is er een sterk bewustzijn dat de dingen ons gegeven zijn. En niet alleen de dingen, ook wij zelf zijn ons gratis en voor niets geschonken. Wij zijn een geschenk aan onszelf. Een prachtig geschenk. Wie zichzelf zo kan beleven krijgt een stevig fundament mee voor zijn of haar leven. Dat lijkt me voor u een heel belangrijk gegeven, want u bent in een positie waar u zo'n bewustzijn kunt wekken bij de leerlingen.

Er is ook een hoofdstukje waar het gaat over de verdeling van de kamers (cellen). Daar wordt uitdrukkelijk gevraagd om bij de verdeling iedereen te betrekken. "Ieder van jullie afzonderlijk heeft een afzonderlijke, afgescheiden cel (kamer), zoals door de beschikking van de prior en met instemming van de andere broeders deze cellen aan ieder worden toegewezen". En als ze eenmaal verdeeld zijn, kun je ze niet op eigen houtje gaan ruilen, "het is geen enkele broeder geoorloofd, tenzij met verlof van de prior, de hem toebedachte plaats te veranderen of met een ander te ruilen". Als je wilt veranderen, moet je dat dus bespreken met de prior en de andere broeders. De achterliggende bedoeling is opnieuw: het bewustzijn te versterken dat de dingen ons gegeven worden. De plaats waar je mag wonen, is je werkelijk gegund. Je kunt er de ervaring opdoen dat jij meetelt, dat jij er mag zijn. Een heel belangrijke waarde voor een schoolgemeenschap. Het bewustzijn dat jou je plaats in de gemeenschap gegund wordt, zou gemakkelijk kunnen verdwijnen wanneer je daar eigenmachtig in gaat handelen. En ongetwijfeld zal in dit hoofdstukje ook meegespeeld hebben dat voorkomen moet worden dat het recht van de sterkste gaat gelden. Het tegenovergestelde van gunnen!

Tenslotte wil ik nog noemen het hoofdstukje over het regelmatige gesprek. De Regel vraagt om wekelijks met elkaar te spreken. Het zal duidelijk zijn dat regelmatig gesprek een uitgelezen middel is om de verantwoordelijkheid van ieder voor de gemeenschap vorm te geven. Maar ik maak van dit punt graag een aparte waarde, omdat het hier om meer gaat dan alleen de verantwoordelijkheid van ieder voor de gemeenschap.

De inhoud van de gezamenlijk gedragen verantwoordelijkheid

In de leefregel van de Karmel wordt de inhoud van de gezamenlijk gedragen verantwoordelijkheid uitdrukkelijk ter sprake gebracht in het hoofdstukje over het regelmatige overleg. "Behandelen jullie op zondagen ook of op andere dagen, waar daaraan behoefte is, (a.) het behoeden van de orde en (b.)

het heil van de zielen, waar tevens de overdrijvingen en de tekorten van de broeders, als die bij iemand worden waargenomen, worden rechtgezet, met de liefde als midden”.

Met het behoeden van de orde wordt de aandacht bedoeld voor de werking van het geheel van de structuren van de organisatie: dienen die de oorspronkelijke opzet en de doelstelling van – in uw geval – de schoolgemeenschap of de SCC?

De uitdrukking ‘heil van de zielen’ vind ik een heel boeiende. ‘Heil van de zielen’ is wel eens uitgelegd als ‘welzijn van allen’. De Regel zou hier een pleidooi houden voor aandacht voor het welzijn van ieder. Ik denk dat het meer is, dat er meer bedoeld wordt. De ziel zou ik willen omschrijven als de plek waar God en mens elkaar raken, de plek waar de mens zich bewust wordt dat hij of zij een Geheimvol iemand is, het heeft te maken met de diepste intimiteit van de menselijke persoon, de ‘zetel van het gevoel, van de wil, van het verstand, kwetsbaar centrum, diepste grond en hoogste topje van het bewustzijn’ (Waaïman, *Mystieke Ruimte*, p.104). Het gaat om het geheel van de onverwisselbare menselijke persoon. Ik ben het met Kees Waaïman eens waar hij in het Jubileumnummer zegt dat de SCC probeert een sfeer te creëren waarin mensen met heel hun persoonlijkheid kunnen gedijen. Hij zegt het zo: “Je geeft de leerling een kans. En nog een kans. Als je me vraagt wat na 90 jaar nog merkbaar is, dan is het dit. Je geeft leerlingen een kans. Ze mogen groeien. Zoals ook docenten en anderen mogen groeien”.

Stilte en gerechtigheid

De Karmel heeft altijd een traditie gekend van liefde voor mensen aan de arme kant. In de tijd dat de eerste Carmelcolleges gesticht werden zijn Nederlandse Karmelieten ook naar Brazilië, Indonesië getrokken om daar nieuwe Karmels op te richten. En in de jaren vijftig trokken ze naar de Filippijnen. Steeds was daarbij een belangrijke drijfveer de zorg voor de armen en de zwakken in onze samenleving. Maar ook in Nederland hebben Karmelieten zich steeds bekommerd om de vraagstukken van recht en onrecht. Op die manier probeerden ze gestalte te geven aan de gerechtigheid. Een belangrijke identificatiefiguur daarvoor is de eeuwen door de profeet Elia geweest. Hij, prototype van alle monniken, had zijn leven gegeven aan een God die er wil zijn voor alle mensen, met name die gedwongen zijn aan de rand te leven. In Gods ogen hebben alle mensen een onvoorwaardelijke waardigheid. Voor de waarden die daarmee samenhangen zette de profeet Elia zich in. Hij heeft in zijn tijd hard gevochten tegen de uitbuiting door het regime van koning Achab en koningin Isebel. Elia was een kluizenaar, een eremiet. De stilte van de natuur van het Karmelgebergte hielp hem de ellende van de mensen diep in zich te laten doordringen. Hij leerde er dat God wel eens anders zou kunnen zijn dan hij lang had gedacht en beleefd. Hij raakte ontworteld. En langzaam groeide toen in hem de overtuiging dat God niet een god was van de pracht en praal, of van het natuurgeweld van donder en bliksem, maar de God die in de stilte van de verbijstering om dood en ellende er toch wil zijn als een God die meelijdt en je zo vasthoudt. En je dan vraagt vanuit die positie van kwetsbaarheid en machteloosheid te werken aan gerechtigheid. Gerechtigheid vanuit geweldloosheid, vanuit liefde. Vandaar die woorden in de Regel: “in stilte en hoop zal jullie sterkte zijn”.

Besturen en bestuurd worden: ruimte geven en dienen

Het is vanaf het begin een belangrijk kenmerk van de Karmel dat ze een platte organisatie is (zie ook Jubileumnummer, Kees Waaïman). Kees: “Wij leven al acht eeuwen vanuit de regel ‘wat allen aangaat, moet door allen worden behandeld’. Dat is democratisch. Wij kiezen gezamenlijk een overste, voor een termijn van drie jaar”. De houding van waaruit de organisatie draaiend gehouden wordt, is er een van ruimte geven en dienen. In de Regel staat: “Jij, broeder B., en ieder die na jou als prior wordt aangesteld, besef altijd wat de Heer in het evangelie zegt ‘al wie bij jullie de baas wil worden, zal jullie dienaar zijn’..”. ‘Besef steeds’: het gaat hier om een houding van blijvende bewustwording, blijven oefenen. Blijven bedenken waarvoor het leiding geven aan de organisatie

uiteindelijk is bedoeld. Het gaat om dit: "Leerlingen een kans geven. En nog een kans. Ze mogen groeien. Zoals ook docenten en anderen mogen groeien" (Jubileumnummer, K.W.). Wie als leidinggevende is aangesteld, op welk niveau ook, wordt gevraagd dienstbaar te zijn ten bate van iedereen in de organisatie.

Maar ook de anderen in de organisatie hebben de mogelijkheid en ook de plicht om ruimte te geven aan de boven geschetste perspectieven. En "jullie overige broeders, eer jullie prior nederig...". Het gaat hier niet om de nederigheid die een mens klein maakt. Het gaat hier om de respectvolle erkenning van de dienstbaarheid die de leidinggevenden proberen vorm te geven. Eigenlijk wordt hier een over en weer bedoeld tussen leidinggevenden en overigen, waarbij er een wederkerige gelijkwaardigheid is die uitnodigt om aan dezelfde 'zaak' te werken. In gesprekken met voormalige paters-leraren en met mensen uit de organisatie van nu hoor ik dat ook terug: als men spreekt van de gewooneheid, het niet-hiërarchische.

De waarde van werk

Kees Waaijman citeert in zijn boek Emanuel Levinas die over de houding van waaruit wij zouden moeten werken het volgende schreef: "Ik moet denken aan dat woord van Léon Blum die, gevangen in een nazikamp, schreef: 'Wij werken *in* het heden, niet *voor* het heden'. Echte toewijding zoekt in het werk niet het applaus van de eigen tijd. Zij wijdt zichzelf in donker vertrouwen aan 'een tijd die voorbij de horizon van mijn tijd ligt'." (Mystieke Ruimte, p.176).

Deze manier van werken zal hoe dan ook doorwerken in het waardegerichte onderwijs. Ze wijst op een houding die verder gaat dan het overdragen van "cognities. Die moeten er uiteraard zijn, maar er is meer. Alleen: wat is dat meer? Je kunt het niet aanwijzen; het heeft iets van vorming, van spiritualiteit ook. Mag het iets meer zijn? Leerlingen mogen groeien, sociaal zijn, volwassen en zelfstandig worden. Er is meer, maar dat kun je niet vastleggen. Het is altijd meer dan je zegt. Het is ruimte, het is houding." (Jubileumnummer, K.W.)

Ben Wolbers